

A hipotetikus szerződési akarat

Vékás Lajos nemzetközi mércével mérve is impozáns szakmai munkásságának egyik meghatározó vonulata a magánjog fogalmi lételemét alkotó privát autonómia érvényre juttatásának és féltő megóvásának szándéka. A verseny és a vállalkozás szabadságának biztosításával egyidejűleg az európai magánjogfejlődést meghatározó, döntően a 19. században megszületett magánjogi kódexek által a centrumba állított privát autonómia folyamatos korlátozásnak esik ugyanis áldozatul a modern jogrendszerekben. Elegendő az állam növekvő szerepére utalnunk a magánjogi viszonyokban, vagy a fogyasztóvédelmi magánjog által jelentett kihívásokra gondolnunk. Vékás Lajos kiemelkedő tudományos teljesítménye e tekintetben abban áll, hogy megfelelő pragmatikus szemléletben arra törekedett, hogy a magánautonómiával szemben támasztott kihívásokat úgy integrálja a magánjog fejlődésébe, hogy a privát autonómia vezérelvének prioritása megmaradjon.¹ Ez egészen magas színvonalú dogmatikai megközelítést és szakmai víziót feltételez, amelyek méltán emelték őt nemcsak a hazai és külföldi kortársai (beleértve tanítványai) számára a kor meghatározó jogászává, hanem az utókor számára is jeles példaképpé. Tiszteletére készült alábbi tanulmánnyal a privátautonómia fenti megközelítéséhez csatlakozunk.

1. Az elemzés tárgya és a szerződés részleges érvénytelensége

A hipotetikus szerződési akarat problematikája a szerződés részleges érvénytelenségével összefüggő kérdés. A magyar magánjogban a *hipotetikus szerződési akarat* eddig nem képezte önálló elemzés tárgyát sem a jogtudományban, sem a joggyakorlatban, holott a kérdéskör a részleges érvénytelenség lényegéhez kapcsolódik. Annak eldöntésében játszik meghatározó szerepet, hogy az érvénytelenségi ok által nem érintett szerződésrésznek mi legyen a jogi sorsa. A kérdés megválaszolása nem egyszerű jogtechnikai probléma, hanem fontos

* PhD, egyetemi tanár, rektorhelyettes. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar; darazs@ajk.elte.hu.

¹ A gazdag életműből ld. pl. Vékás L.: *Parerga. Dolgozatok az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*, Budapest 2008, 271. skk., valamint legújabbán Vékás L.: A diszpozitív szabályozás elve és az elv kérdőjelei a gyakorlatban, *Magyar Jog* 7–8/2018, 385. skk.

adalék ahhoz, hogy egy jogrendszer miként húzza meg a privát autonómia kontúrjait egy olyan területen, ahol az állami beavatkozás szükségessége az érvénytelenségi ok fennállása miatt nem tehető vitássá.

A részleges érvénytelenség jogintézménye köztudomásúan arra a helyzetre reagál, amikor az érvénytelenségi ok nem a szerződés egészére vonatkozik, hanem annak egy részére lokalizálható. Vagyis a szerződési hiba, és emiatt a joghatásmegvonás állami igénye a szerződés egy elkülöníthető részére áll fenn, amely szerződésrész viszont koherensen illeszkedik egy egységes szerződés szabályrendjébe.² A jelenség, természetesen nem *diszciplináris* és jogintézményi szinten, már az antik jogokban is ismert volt³, a modern jogrendszerekben pedig az érvénytelenségi okok kidolgozottsága miatt szinte általánossá vált.

A részleges érvénytelenség magánjogi kezelése két különböző elv mentén történhet, és két szabályozási modell képzelhető el⁴, amelyek látszólag homlokegyenest ellentmondanak egymásnak. Az egyik karakterisztikus modellt a német BGB, a másikat a magyar Ptk. kínálja. A részleges érvénytelenség esetén a német jog a szerződés egészének érvénytelenségét állítja fel főszabályként, amikor a BGB 139. §-a kimondja, hogy „amennyiben egy szerződés egy része érvénytelen, úgy az egész szerződés érvénytelen, feltéve, hogy nem feltételezhető, hogy a szerződést az érvénytelen rész nélkül is megkötötték volna”⁵. Ezzel szemben a Ptk. 6:114. § (1) bekezdése a magyar jogban csak az érvénytelenségi okkal érintett szerződésrész érvénytelenségét írja elő főszabályként. „Ha az érvénytelenségi ok a szerződés meghatározott részét érinti, az érvénytelenség jogkövetkezményeit a szerződésnek erre a részére kell alkalmazni. A szerződés részbeni érvénytelensége esetén az egész szerződés akkor dől meg, ha feltételezhető, hogy a felek azt az érvénytelen rész nélkül nem kötötték volna meg.” Az említett szabályozási modellek közötti formális különbségek szem-

² A részleges érvénytelenség fogalmi előfeltételének tekintendő kérdéssel, a szerződés tagolhatóságával és részekre bonthatóságának dogmatikájával, illetve gyakorlatával ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. A kérdéshez ld. azonban W. Flume: *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, Zweiter Band, Das Rechtsgeschäft*, Berlin 1992⁴, § 32; M. Wolf – J. Neuner: *Allgemeiner Teil des bürgerlichen Rechts*, München 2012¹⁰, 676sk.

³ A. Staffhorst: *Die Teilnichtigkeit von Rechtsgeschäften im klassischen römischen Recht*, Berlin 2006; a magyar jogtudományból Darázs L.: *Entstehung der Teilnichtigkeitsproblematik in den antiken Rechtsordnungen*, MTA Law Working Papers 8/2016; Siklósi I.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*, Budapest 2014.

⁴ A kérdéskör megkívánhatna természetesen egy átfogóbb jog-összehasonlító vizsgálatot. Ugyanakkor látszik, hogy a legtöbb nemzeti jogban az említett szabályozási modellek valamelyike érvényesül, valamint vannak olyan államok (pl. Franciaország, ld. ehhez J-P Klein: *Die Unwirksamkeit von Verträgen nach französischem Recht*, Tübingen 2010), ahol a bírósági gyakorlat és a jogtudomány jogi szabályzás nélkül kezeli a kérdéskört, de lényegében a leírt modellek valamelyikének keretei között.

⁵ BGB § 139: „Ist ein Teil eines Rechtsgeschäfts nichtig, so ist das ganze Rechtsgeschäft nichtig, wenn nicht anzunehmen ist, dass es auch ohne den nichtigen Teil vorgenommen sein würde.”

mel láthatóak, értékelésük kapcsán két hibát azonban mindenképpen javasolt elkerülni. Egyrészt nem célszerű bagatellizálni a két megoldás közötti különbségeket arra hivatkozva, hogy a főszabályok felállítására közötti eltérést relativizálja a kivétel szabályozása, hiszen végeredményben mindkét modell rugalmasan kezelni tudja az adott helyzetben legjobb és adekvát megoldást. A két szabályozási konstrukció között valójában erős dogmatikai és jogalkalmazásbeli különbségek vannak. Másrészt helytelen lenne a két jogrendszer eltérő megoldását általánosságban minősíteni. Nem lehet kijelenteni, hogy bármelyik modell jobb lenne a másikonál, mert mindkét modell azonos hatáskörrel alkalmazható, ha annak értelmezési keretei dogmatikailag megfelelően alátámasztottak. Ehhez kívánunk támpontokat nyújtani a jelen dolgozatban.

A részleges érvénytelenség német és magyar szabályozási megoldásához két általános megjegyzést teszünk, amelyek a jogintézmény lényegére világítanak rá. *Elsőként* arra utalunk, hogy mi a két szabályozási modell elvi viszonya a privát autonómiához. A látszat ugyanis csal. Felületes szemlélő számára úgy tűnhet, hogy a magyar jog szélesebb körben biztosítja a felek önrendelkezését, hiszen főszabályként nem kívánja a teljes szerződéstől megvonni a joghatást, kisebb állami beavatkozást generál, mint a német jog, amely főszabályként a teljes szerződés érvénytelenségét állítja fel, holott az érvénytelenségi ok csak a szerződésrészre vonatkozik. Valójában azonban a német jog megoldása áll közelebb a privát autonómia klasszikus gondolatához. Amennyiben ugyanis csak az érvénytelenséggel érintett szerződésrészről kell érvénytelennek tekinteni, akkor ennek az lesz a következménye, hogy fennmarad a felek között egy érvénytelenségi okot (hibát) ugyan már nem tartalmazó szerződés, amelyet azonban a felek valójában soha nem kötöttek meg. A privát autonómiával elvi ellentmondásban áll egy olyan, a jog (állami beavatkozás) által utóbb kreált szerződésmaradvány, amelyet a felek a szerződéskötési önrendelkezésük körében nem hoztak létre. A német felfogás szerint a privát autonómiához sokkal közelebb áll az a megoldás, hogy az állami szabályozás főszabályként ne avatkozzon bele a szerződéses viszonyokba oly módon, hogy a felek között olyan szerződésnek legyen (utólag) kötőereje, amelyet a felek nem kötöttek meg. A privát autonómia körében értelmezhető és elfogadható az érvénytelenség miatti joghatásmegvonás, de ennek főszabályként az egész szerződésre kell vonatkoznia. A felek nem hozhatók olyan helyzetbe, hogy csak a kivétel szabályok körében, törvényileg rájuk hárítva az ezzel összefüggő kockázatokat, legyen vizsgálható, hogy mit tettek volna, ha tudták volna, hogy a szerződésük egy része érvényte-

len.⁶ A német megoldás így a privát autonómia széles körű, klasszikus felfogásának ad teret. Ezzel szemben a magyar jog a privát autonómia pragmatikus felfogását követi, szigorúan nézve azonban valójában szűkítve dogmatikailag annak érvényesülését. A magyar felfogás szerint a felek a magánautonómiájuk körében döntöttek a szerződés létrehozásáról, így a komplex joghatást célozták, amelynek érvényesülése során nem indokolt a szerződésrész érvénytelensége esetén a teljes joghatás megvonása. Feltételezhető, hogy az esetek nagyobb részében kívánnák a felek az érvénytelen rész nélküli szerződés fenntartását, mint a teljes szerződéstől a joghatás megvonását. Így a magyar jog a privát autonómia körében elősegíti a felek szerződésfenntartó szándékát azzal, hogy főszabályként csak a szerződésrész, és nem az egész szerződés érvénytelenségét mondja ki.⁷ Második általános megjegyzésként arra utalok, hogy részleges érvénytelenség esetén az érvénytelenség terjedelmét illetően mindkét jogrendszer azonos szabályozási konstrukciót alkalmaz. A BGB és a Ptk. felállít egy főszabályt, egyfajta speciális törvényi vélelmet, amely tartalmilag ugyan eltérő, de mindkét jogrendszerben a főszabályt csak akkor kell alkalmazni, ha a kivétel szabályként megfogalmazott eltérő terjedelmű részleges érvénytelenség alkalmazására nem kerülhet sor. A részleges érvénytelenség terjedelmének meghatározó és centrális normájára ez a kivétel szabály. Minkét jogban a részleges érvénytelenség esetére felállított főszabály csak akkor alkalmazható, ha a főszabállyal ellentétes helyzet „nem tehető fel”. Így valójában az a kérdés nyer centrális jelentőséget, hogy a német jogban mikor „nem feltételezhető, hogy a szerződést az érvénytelen rész nélkül is megkötötték volna”, illetve a magyar jogban mikor „feltételezhető, hogy a felek az érvénytelen rész nélkül nem kötötték volna meg” a szerződést. Dogmatikailag mindegy, hogy mit kell „feltételezni”, a szerződés megkötését vagy meg nem kötését, hiszen a szabályozási konstrukciónak van azonos jelentősége: a törvény által felállított főszabállyal ellentétes helyzet „feltételezhető” fennállása szükséges ahhoz, hogy a részleges érvénytelenség terjedelme a törvényi főszabállyal ellentétesen alakuljon.

Fentiekből adódik a döntő kérdés: minek alapján lehetséges megállapítani azt, hogy a törvényi főszabállyal szembeni helyzet „feltételezhető”. Erre a kérdésre adandó válasz az alábbi, sorrendiséget is tartalmazó, logikai rend alapján

⁶ Teljesen egyöntetű a német jogtudományban a fenti álláspont, amihez ld. pl. P. Ulmer: *Offene Fragen zu § 139 BGB. Vorteilregel und „Politik des Gesetzes“*, in: J. F. Bauer – K. J. Hopt – K. P. Mailänder (Hrsg.): *Festschrift für E. Steindorff zum 70. Geburtstag*, Berlin 1990, 799–816.; Wolf-Neuner: *i. m.* 674.

⁷ Megjegyezzük, hogy a magyar jog részleges érvénytelenséggel kapcsolatos álláspontjának indokait jogtudományi vagy jogalkotói hivatkozással nem lehetséges alátámasztani, mert a dogmatikai kidolgozottság teljesen hiányzik. Ez a megállapítás igaz a magyar jogfejlődés valamennyi történeti fázisára.

adható meg.⁸ A „feltételezhető” helyzet (1) a felek tényleges akarata, (2) a felek értelmezett, feltehető akarata, végül (3) a felek hipotetikus szerződési akarata alapján határozható meg.

2. A hipotetikus szerződési akarat elhatárolása a felek „tényleges” és „értelmezett feltehető” akaratától

Fontos dogmatikai kiindulópontként kell rögzíteni, hogy a részleges érvénytelenség esetén az érvénytelenség pontos terjedelmének meghatározása a privát autonómia része, és az a felek önrendelkezésének körébe tartozik. Ez a megállapítás természetesen nem azt jelenti, hogy az érvénytelenség szabályai esnének a magánautonómia alá, és azok diszpozitívak lennének. Az érvénytelenség jellemzően kógens szabályendje⁹ azonban anyagi jogi felhatalmazást adhat, és ad a feleknek arra, hogy az érvénytelenség esetén fennálló magánviszonyaikat a privát autonómia részeként rendezzék. Ilyen helyzet áll fenn a részleges érvénytelenség esetén is. A polgári jog a kógens szabályozás keretében az érvénytelenség terjedelmét valójában attól teszi függővé, hogy „feltehetően” megkötötték-e volna a felek a szerződést az érvénytelenségi ok ismeretében az érvénytelenségi ok által érintett rész nélkül is. Az, hogy „feltehetően” mit csináltak volna a felek, mindenekelőtt a privát autonómia részeként rekonstruálható, hiszen első lépésként ők maguk határozhatják meg, hogy részleges érvénytelenség esetén mit kívánnak az érvénytelenségi ok által nem érintett maradék szerződésrészrel tenni. Mivel a „feltehető” magatartásukra a szerződéskötéskor maguk utalhatnak, így első lépésként nem a felek hipotetikus szerződési akaratát, hanem valós akaratát kell rekonstruálni. Mit tettek volna az érvénytelenségi ok által érintett szerződésrész hiányában a szerződésükkel?

Amennyiben a felek tényleges akarata egyértelműen megállapítható, hogy a részleges érvénytelenség esetén milyen terjedelemben, a főszabály vagy a kivétel szabály szerint kívánják-e a szerződést érvénytelennek tekinteni, úgy kétséget kizáróan „feltehető”, hogy melyik szabályt kell alkalmazni. Ilyenkor az érvénytelenség terjedelmét kizárólag ez határozza meg.¹⁰ A teljes érvénytelenség

⁸Nem csak a német/magyar szabályozási modellhez alkalmazható a felállított elvi rendszer, hanem pl. a svájci jogban is hasonló módon ítélik meg a vizsgált kérdést. Vö. P. Gauch: Vertrag und Parteiwille, in: *Le Centenaire de Code des Obligations*, Freiburg 1982, 343. skk.

⁹Jóvárt E.: Diszpozitivitás a régi és az új Polgári Törvénykönyvben, 12/2014 *Magyar Jog*, 674. skk.; Vékás: A diszpozitív *i. m.*, 386.

¹⁰C-W Canaris: Gesamtunwirksamkeit und Teilnichtigkeit rechtsgeschäftlicher Regelungen, in: J. F. Bauer – K. J. Hopt – K. P. Mailänder (Hrsg.): *Festschrift für E. Steindorff zum 70. Geburtstag*, Berlin 1990, 519–571.; Gauch: *i. m.* 348. skk.; Ulmer: *i. m.* 803.; Wolf-Neuner: *i. m.* 675.

főszabálya esetén, ha a szerződés szerződésmentő klauzulát tartalmaz¹¹, ami nagyon elterjedt a nemzetközi szerződési gyakorlatban, akkor szerződés egésze nem dől meg. Fordítva, a magyar jogban sincsen akadálya annak, hogy a szerződésrész érvénytelenségének főszabálya ellenére a felek úgy rendelkezzenek a szerződésben, hogy valamely szerződésrész érvénytelensége miatt az egész szerződés fenntartását nem kívánják, és a teljes szerződéstől kívánják a joghatást megvonni. Minden ilyen esetben kizárólag a felek tényleges szerződési akarata alkalmazandó az érvénytelenség terjedelmét illetően.

Logikailag következő lépésként jelentkezik az a helyzet, hogy szerződéskötéskor a felek tettek ugyan jognyilatkozatot arra vonatkozóan, hogy mit kívánnak részleges érvénytelenség esetén, de ez a jognyilatkozatuk nem egyértelmű, ezért az értelmezésre szorul. Ilyen esetben a jognyilatkozatok és a szerződések értelmezésének szabályai¹² alapján kell megállapítani a felek akarátát a Ptk. 6:8. és 6:86. §-a alkalmazásával. Fontos azonban látnunk, hogy ebben az esetben sem a felek hipotetikus szerződési akarátát kutatjuk, hanem az értelmezésre szoruló valós akarátát. Az értelmezett szerződési akarát persze soha nem a tényleges valós akarát, hanem egy „értelmezett feltehető” akarát, amely a privát autonómia részeként, az értelmezési szabályok alapján rekonstruálható, és amelyet a felek privát autonómia körében megtett jogcselekményei determinálnak. Ezt azért fontos rögzíteni, mert az értelmezési szabályok körében használt „feltehető akarát” (Ptk. 6:8. §) nem azonos a részleges érvénytelenség körében szerephez jutó hipotetikus szerződési akarattal. Az értelmezési szabályok alapján pusztán arra adunk választ a részleges érvénytelenség körében is, hogy „feltehetően” mit tettek volna a felek a részleges érvénytelenség ismeretében a korábbi jogcselekményeik alapján, amely válasz ugyan az „értelmezett”, de mégis a felek valós akarátához kapcsolódik.

Összegezve rögzíthetjük, hogy a részleges érvénytelenség szabályrendjében a törvény által felállított főszabállyal ellentétes helyzet „feltételezhető” fennállása elsődlegesen a felek szerződéskötéskor kifejezett valós akarata alapján dől el, amely azonban élesen elválk a hipotetikus szerződési akarattól. Ez a valós akarát lehet „tényleges valós” akarát, vagy „értelmezett feltehető” akarát, de minden esetben a felek privát autonómiájuk részeként kifejtett jogcselekményeihez igazodik. A hipotetikus szerződési akarát esetén azonban egészen másról van szó!

¹¹ J-U Beyer: *Salvatorische Klauseln*, Köln 1988.

¹² Vékás L.: *Szerződési jog. Általános rész*, Budapest 2016, 31. sk., 103. sk.

3. A hipotetikus szerződési akarat tartalmi meghatározása

A hipotetikus szerződési akarat a részleges érvénytelenség *sui generis* intézménye, és kizárólag a részleges érvénytelenség szabályozási konstrukciójában értelmezhető. Alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha a felek szerződéskötés kori valós (tényleges vagy értelmezett) akarata nem állapítható meg.¹³ Ha a felek valós akarata megállapítható, úgy a részleges érvénytelenség terjedelmét kizárólag az alapján kell és lehet meghatározni, és arra kérdésre, hogy „feltehetően” mit tettek volna a felek az érvénytelenségi ok ismeretében a szerződéskötéskor, a választ a valós akarat alapján kell megadni. Abban az esetben azonban, ha a felek szerződéskötés kori valós (tényleges vagy értelmezett) akarata nem állapítható meg, a polgári jogi szabályozás harmadik lépésként vizsgálni rendeli a felek hipotetikus szerződési akaratát. Az a kérdés ugyanis, hogy „feltételezhető” vagy sem a szerződéskötés az érvénytelenségi ok ismeretében, a felek valós akarata ismeretének hiányában is feltehető. „Feltehető” lehet ugyanis a szerződéskötés vagy annak elmaradása nemcsak a tényleges, hanem a felek hipotetikus akarata alapján is.

A hipotetikus szerződési akarat vizsgálata körében tartalmilag egy komplex és objektív érdekmérlegelés zajlik.¹⁴ Ennek során a következő fontosabb szempontokat lehet rögzíteni. (1) A hipotetikus szerződési akarat meghatározása során mindkét fél (együttes) valószínűleg egybehangzó feltehető akaratát kell keresni. (2) Meghatározó szerepe lehet annak, hogy a szerződéskötéskor milyenek voltak a piaci (ár- és szerződési) viszonyok, a kereslet-kínálat alakulása, az objektív gazdasági körülmények. (3) Jelentősége lehet annak, hogy az érvénytelenségi ok által érintett szerződésrész lényeges szerződési feltétele-e a szerződésnek. (4) Vizsgálni kell, hogy miként jártak volna el a felek a részleges érvénytelenség ismeretében a jóhiszeműség és a tisztesség követelményei szerint. Ebben a körben szerepe lehet a fair és észszerűen eljáró felek modellje felállításának. (5) A felek utólagos, akár egybehangzó nyilatkozatának nincs jelentősége, hiszen ez a szerződéskötés kori hipotetikus szerződési akaratukat nem feltétlenül támasztja alá. (6) Fontos szempont, hogy miként alakulna az érvénytelen rész nélkül a jogok és kötelezettségek kiegyensúlyozott rendszere. (7) A szolgáltatás és ellenszolgáltatás kiegyenlített (megállapodott) rendszere a hipotetikus szerződési akarat megállapítása következtében nem borulhat fel.

¹³ Gauch: *i. m.* 361. skk.; T. Mayer-Maly: Die Bedeutung des tatsächlichen Parteiwillens für den hypothetischen, in: H. H. Jakobs – B. Knobbe-Keck – E. Picker – J. Wilhelm (Hrsg.): *Festschrift für W. Flume zum 70. Geburtstag*. Band I, Köln 1978, 621–628.; Ulmer: *i. m.* 803.; Wolf–Neuner: *i. m.* 675.

¹⁴ Flume: *i. m.* 5.; Ulmer: *i. m.* 806. skk.; Wolf–Neuner: *i. m.* 679.

A hipotetikus szerződési akarat nem a privát autonómia részeként értelmezhető, hanem a részleges érvénytelenség egyik normatív szabályozási kritériuma.¹⁵ A privát autonómia keretében tett jogcselekmények a felek valós akaratának meghatározásában játszanak szerepet. A hipotetikus szerződési akarat valójában a részleges érvénytelenség szabályozásában normatív kiegyenlítő funkciót betöltő norma. A részleges érvénytelenség terjedelmét meghatározó főszabály ugyanis a felek akarata ismeretének hiányában méltánytalan eredményhez vezethet, amelyet a polgári jogi szabályozás a hipotetikus szerződési akarat vizsgálatán keresztül kíván kompenzálni. Ezért a hipotetikus szerződési akarat a méltányos és kiegyenlített magánjogi szabályozás immanens eszköze a részleges érvénytelenség körében.

¹⁵ Ugyanígy Wolf–Neuner: *i. m.* 679.